

AKADEMIN FÖR UTBILDNING OCH EKONOMI
Avdelningen för kultur-, religions- och utbildningsvetenskap

Skolan i det pluralistiska samhället – en kulturell mötesplats

Anette Hagman-Johansson

2012

Examensarbete, kandidatnivå, 15 hp
Religion med ämnesdidaktisk inriktning
Religionsdidaktik C

Handledare: Jari Ristiniemi
Examinator: Olov Dahlin

Abstrakt

Syftet med den här studien är att undersöka och försöka förstå vilka kulturmöten som är synliga på en mellansvensk gymnasieskola, hur personalen upplever dem och hur de handskas med de problematiska kulturmöten som uppstår. I studien, som är en kvalitativ empirisk studie, har jag intervjuat sex olika personer ur personalen på en mellansvensk gymnasieskola. Resultatet visar att de kulturmöten och krockar som var mest förekommande, inte är de mellan människor med olika etiskt ursprung. Det visade sig att det fanns många andra slags kulturmöten. De kulturyttringar som här nämndes var till exempel musikkultur, klädkultur, matkultur, ungdomskultur för att nämna några.

Slutsatsen av studien visar att de intervjuade personerna är positiva till kulturell mångfald och de upplever inte ”krockar” som något stort problem. Personalen hanterar de problematiska mötena med positiv attityd, förståelse, flexibilitet och uppfinningsrikedom.

The purpose of this study is to investigate and try to understand the cultural encounters that are visible in a mid-Swedish upper secondary school, how staffs perceive them and how they deal with the problematic cultural encounters that occur. The study is a qualitative study where I interviewed six members of the school staff.

The result shows that the cultural encounters and clashes are not most prevalent among people of different ethnic origin. It turned out that there are many other kinds of cultural encounters for example music culture, fashion culture, food culture and youth culture, to name a few. The conclusion of this investigation shows that the people interviewed are in favour of cultural diversity and does not see cultural clash as a big problem.

The staff handles the challenging meetings with a positive attitude, understanding, flexibility and inventiveness.

Sökord

Kultur, Kulturmöte, kulturkrock, gymnasium

Innehållsförteckning

Abstrakt

Sökord

Inledning.....	2
Syfte.....	2
Frågeställning	2
Metod.....	2
Disposition.....	4
Förförståelse.....	5
Skolan igår och idag.....	5
Lärarens förändrade roll.....	6
Rutin och Flexibilitet.....	7
Icke-verbal kommunikation.....	8
Klädsel som kulturell markör.....	9
Bakgrund	12
Vad är kultur/kulturmöten?	12
Tidigare forskning.....	13
Undersökning	14
Urval av informanter	14
Informerat samtycke	14
Konfidentialitet.....	14
Presentation av informanterna	15
Intervjufrågor	15
Intervjuer och analys	16
Övergripande strategi	16
Synliga kulturmöten	17
Problematiska kulturmöten – hur gör man?.....	17
Sammanfattning/diskussion.....	23
Framtida forskning	24
Källor.....	25
Litteratur.....	25
Internetkällor.....	25

Inledning

Syfte

Syftet med min uppsats är att, genom en kvalitativ empirisk undersökning, få en bättre och djupare kunskap om de kulturmöten som sker på en mellansvensk gymnasieskola. Jag vill också få en bättre kunskap om vad skolan/personalen gör för att förebygga och undvika problematiska kulturmöten och hur de gör för att underlätta för alla elever att samspela i skolan.

Frågeställning

Hur gestaltas kulturmöten i skolarbetet och vad gör skolan/personalen för att förebygga problematiska situationer?

Metod

Jag har använt en kvalitativ forskningsmetod med en strävan att få förståelse för ämnet och jag har genomfört personliga kvalitativa forskningsintervjuer med enkla raka frågor som har öppnat upp för mer omfattande och intressanta svar. Jag har följt upp med följdfrågor som gjort intervjun/samtalet än mera informationsgivande och intressant. Under intervjuerna har jag, som stöd, använt en intervjumanual. Den har varit till hjälp vid intervjuerna, men har inte begränsat samtalen. Informanternas tankar och ”utsävningar” har fått utrymme. Efter att jag skrivit ner de svar och tankar jag fått ta del av, har jag kategoriserat dem för att lättare hitta likheter och olikheter och kunna analysera informationen.

Kvalitativa metoder innebär en ringa grad av formalisering. Metoden har primärt ett förståendesyfte. Vi är inte inriktade på att pröva om informationen har generell giltighet. Det centrala blir i stället att vi genom olika sätt att samla in information dels kan få en djupare förståelse av det problemkomplex vi studerar, dels kan beskriva helheten av det sammanhang som detta inryms i. Metoden kännetecknas av närhet till den källa vi hämtar vår information från. (Holme, Solvang 1997, s. 14)

Det är viktigt att ha i minnet att den åsikt och den förförståelse man har om ett fenomen kan påverka arbetet. ”Förförståelse är den uppfattning som man har om en företeelse och som man fått genom egna erfarenheter, utbildningar eller annat vetenskapligt arbete.” (Holme, Solvang 1997, s. 95) Inför den här uppsatsen har jag läst och uppdaterat mig om olika kulturer och deras särarter. Jag har också tittat på vad olika författare skrivit om kulturmöten, både positiva och problematiska. De flesta berör muslimer.

Undersökningen är byggd på personliga intervjuer med personal på en mellansvensk gymnasieskola. Själva intervjuerna utfördes i en ostörd miljö på den undersökta skolan och liknade i stort vanliga avspända samtal. Vid min bearbetning av materialet har jag använt mig av hermeneutik. Detta för att försöka förstå innebörden i vad informanterna sagt.

Disposition

Efter den här inledande delen med syfte frågeställning och metod, kommer min uppsats att innehålla sex huvuddelar:

- Den första delen har rubriken förförståelse och berör skolan idag och igår, lärarens förändrade roll, vad rutin och flexibilitet kan betyda. Vidare behandlas där vår icke-verbala kommunikation och vad klädsel betyder som kulturell markör.
- Andra delen kallar jag för bakgrund och där försöker jag bena upp begreppet kultur/kulturmöte och där kommenterar jag också helt kort tidigare forskning.
- Del tre är själva undersökningen och där presenteras urvalet av informanter, samtycke och konfidentialitet samt en presentation av informanterna. Vidare presenterar jag intervjufrågorna.
- Del fyra är intervjuer och analys.
- Del fem är en sammanfattning/diskussion.
- Del sex är en käll- och litteraturförteckning.

Förförståelse

Skolan igår och idag

Medeltidens kloster bedrev undervisning för några få, mest för att kyrkans behov av präster skulle tillgodoses. Undervisningen var elementär och omfattade läsning, skrivning, latin, kristendomskunskap och sång. (Sahlin 2000) Man skulle kunna säga att högre undervisning historiskt sett, var **ett fåtal förunnat** och förbundet med social status och föräldrarnas yrken. Dessutom bedrevs undervisningen av flickor och pojkar var för sig ända fram till 1904 års läroverksreform. Numera har vi **en skola för alla**.

Gymnasier har funnits länge i Sverige. Ända sedan 1500-talet, men var då naturligtvis något annat än det vi kallar gymnasium idag.

Genom 1649 års skolordning skapades den nya enhetliga gymnasieorganisationen. Gymnasier hade tidigare inrättats i bl.a. Västerås (1623), Strängnäs (1626) och Linköping (1627), men dessa fungerade i hög grad som akademier med högre utbildning, föreläsningar och disputationer. I den nya skolordningen slogs fast, att gymnasiet som var fyraårigt skulle ha sin plats mellan trivialskolan (en grundutbildning) och akademien. (Salin 2000)

Varje ny reform som genomförs ställer nya krav på läraren. Läraryrket idag går knappast att jämföra med läraryrket historiskt sett. Nu har vi en ny gymnasiereform som ger oss en ny situation och en ”ny” skola att arbeta i. En hel del uppstramningar och stora förändringar har införts. Till exempel ett helt nytt betygssystem, tydligare ordningsregler och nya inträdeskrav. Den senaste gymnasiereformen Gy11 infördes förra året och regeringens intentioner med reformen sammanfattas i fyra punkter: Eleverna ska bli väl förberedda, alla ska nå målen, utbildningarna ska vara likvärdiga, studievägar och styrdokument ska vara tydliga. (prop. 2008/09:199)

I den nya skollagen slår man fast att alla ska ha rätt att utvecklas i den nya gymnasieskolan. Enligt den nya skollagen ska alla barn och ungdomar få en undervisning som gör att de kan nå utbildningsmålen under så **lika förutsättningar** som möjligt. De ska också få möjligheten att utvecklas så långt som möjligt utifrån deras egna förutsättningar. Detta gäller både den som har svårare för vissa ämnen och de som behöver extra utmaningar. (Skollagen 2010)

De nya behörighetskraven innebär att det inte längre räcker med att vara godkänd i svenska engelska och matte för att vara behörig. För att vara behörig till ett högskoleförberedande gymnasieprogram måste eleven även ha godkänt i nio övriga ämnen i sitt slutbetyg från grundskolan och för yrkesförberedande gymnasieprogram gäller fem övriga ämnen. Nu finns här en paragraf gällande **undantag** från krav på godkänt betyg i engelska, som antagligen tillkommit för att skola och samhälle blivit mer och mer mångkulturella. ”För att undantag ska gälla ska eleven inte ha haft möjlighet att delta i undervisningen i engelska under en betydande del av sin grundskoletid.” I propositionen om en ny skollag anges att detta kan vara **elever som nyligen anlant till Sverige från ett land där engelska inte förekommit i skolundervisningen** i någon större utsträckning. Det ges dock en öppning för att det även kan avse elever som av andra skäl inte kunnat delta i engelskundervisning i Sverige eller utomlands”. (Ibid)

Befrielse från undervisning, hemundervisning och konfessionella inslag: Dagens utrymme för befrielse snävas in avsevärt, det ska krävas synnerliga skäl och befrielse får bara medges vid enstaka tillfällen per läsår, möjligheten till hemundervisning inskränks kraftigt, och man har förtydligat regleringen om utrymmet för konfessionella inslag. Den nya skollagen ger rektor beslutsrätten till befrielse från obligatoriska inslag i undervisningen. Lagstiftarna vill också lyfta fram kristendomen som kulturtradition i Sverige: ”Kunskaper om, samt förståelse för kristendomen och dess traditioner har särskild betydelse då denna tradition förvaltat den värdegrund som ligger till grund för det svenska samhället.” (Skolverket 2011, s. 137)

Lärarens förändrade roll

Läraryrkets status är inte längre hög och arbetsuppgifterna har blivit både fler och mer krävande. Varje ny reform ställer, som tidigare sagts, nya krav på läraren. Vi har inte längre bara ett kunskapsuppdrag utan också ett socialt uppdrag. Det ställs stora krav på vad en lärare ska kunna hantera i dagens multikulturella skola där många elever kommer från svåra familjeförhållanden och har svåra upplevelser i bagaget. Han/hon ska också kunna hantera de konflikter som kan komma att uppstå.

Frågan om vad som definierar lärares yrkeskunnande, d.v.s. vad andra yrkesmänniskor inte kan, har ständigt destination mot undervisnings-begreppet. Svaret på frågan måste bli att lärare skall vara bättre än alla andra på att undervisa, d.v.s. att de har kompetens att skapa förutsättningar för

bästa tänkbara inlärningsituationer. Undervisningsskicklighet är grunden för lärarkompetensen och denna skicklighet bygger på omfattande teoretisk kunskap om och egna erfarenheter av undervisning. (Uljens 1997, s. 82)

Michael Uljens skriver i sin bok *Didaktik* om vilken betydelse didaktisk teori har för lärares arbete, något som även Sven G Hartman tar upp i boken *Livstolkning och värdegrund*. ”Didaktik har på senare tid framhållits som en viktig aspekt av undervisning och utbildning” ”Ordet didaktik kommer från grekiskan och har en grundbetydelse som närmast skulle kunna översättas med ”konsten att lära ut”. ”Didaktik brukar ofta beskrivas som den reflektion och de svar som föranleds av frågorna om undervisningens ”vad, hur och varför; tre frågor som var och en behandlar grundläggande undervisningsaspekter.” (Almén et al 2000, s. 241)

Rutin och Flexibilitet

Uljens behandlar en annan viktig fråga i sin bok nämligen rutiner i undervisningen. Han menar att det finns olika synpunkter på vad rutin är och vad det betyder. Han skriver att man kan se på rutiniseringen ur åtminstone två perspektiv. En del lärare anser det vara helt i sin ordning att rutinen styr lärarvardagen. Hos andra däremot märker man ett dåligt samvete – de bekänner att de har utvecklat en rutin, men samtidigt tar de avstånd från rutinen. (Uljens 1997, s. 42)

Som lärare känner jag personligen att rutinen är den trygghet och bas jag har att utgå ifrån och där jag sedan kan jobba hur flexibelt som helst. Det är tryggt att känna igen situationer och kanske ha en idé om hur man ska möta dem. Flexibiliteten är dock helt nödvändig för att det ska fungera i mötet med alla olika elever och klasser. Rutin är något man inte kan läsa sig till utan man får rutin av att arbeta som lärare under många år.

En annan viktig aspekt av läraryrket, som jag ser det, är att man verkligen tycker om sitt yrke, att man verkligen vill vara lärare och att man har ett genuint intresse för sitt ämne och en förståelse för sina olika elever. Jag tror nämligen att det smittar av sig på eleverna. Hur ska jag annars kunna motivera eleverna så att de tycker ämnet är kul och viktigt, om jag själv inte signalerar att jag tycker det. En stor portion humor och en förmåga att skapa relationer är

också ett måste enligt mitt sätt att se det. Men trots detta så tror jag att det är omöjligt för en lärare att passa alla elever och situationer, det är ju trots allt människor vi arbetar med.

Icke-verbal kommunikation

Trots att naturligtvis språket är huvudnyckeln till förståelse människor emellan, så finns det kommunikation som är outtalad. Backlunds definition på kommunikation är: ”Utbyte av information för att gemensamt förstå något.” (Backlund 2006, s. 16) Det finns mycket som kan orsaka kulturkrockar, inte minst just det osagda. Mycket av vår kommunikation består av icke-verbala kommunikationstyper såsom blickar, miner, huvud-och handrörelser, gester, tidsbeteende, rumsligt beteende, beröring, tystnad, symboler för att bara nämna några. Ofta överensstämmer dessa inte med andra kulturers tolkningar och missförstånd uppstår. Andra människors kulturellt specifika gester som ibland ersätter ord är mer eller mindre omöjliga för andra att tolka. Detta betyder att vi behöver ha mycket god kännedom om andra kulturers icke-verbala kommunikationsmedel för att inte hamna helt fel. Mycket i vårt kroppsspråk sker utan att vi ens vet om det och kan orsaka hinder i kommunikationen.

”I vårt mångkulturella samhälle är kunskapen om ickeverbalt beteende lika viktig som grammatiken. Många missförstånd kunde klaras upp och många fördomar avlivas om vi lärde oss vilka skillnader i tolkingen som finns inom olika kulturer.” (Backlund 2006, s. 27)

Inte minst tolkingen av kroppsspråket, med gester, hållning och mimik och ögonkontakt skiljer sig åt mellan olika kulturer.

När du går till ett möte med en annan människa behöver du inte säga ett enda ord, men du kommunicerar i alla fall. Ditt sätt att gå, ta i hand, att titta säger mycket. Kläderna, frisyren och de föremål du omger dig med berättar också sin historia. Du talar, men utan ord. Signalerna som du använder kan antingen förstärka och komplettera orden eller dra uppmärksamheten bort från dem. Vissa signaler kan du använda oberoende av orden. De signalerna kallas extralingvistiska. De extralingvistiska signalerna kan vara omedvetna och ibland okontrollerbara, som till exempel plötslig blekhet eller pupillförstoring. Andra signaler är medvetna och förvärvade, exempelvis gester, kroppsställningar, användningen av föremål och placeringen i rummet. (Backlund 2006, ss. 20 - 21)

Jonas Stier menar i boken *Kulturmöten* att det inte är ovanligt att vår intrakulturella kompetens inte räcker till när vi möter andra kulturer. Den kan till och med gå stick i stäv med de förväntningar motparten har. ”Missbedömningar av situationer, feltolkningar av icke-verbala signaler, brott mot sociala normer, okunskap om andras tänkesätt, olikheter i tidsuppfattning, umgängesmönster samt stereotypa uppfattningar blir till källor till det som brukar kallas kulturkrockar.” (Stier 2009, ss. 147 – 148)

Stier betonar att kulturkrockarnas ursprung inte enbart bör sökas i våra tankemässiga raster utan att de även kan vara av känslomässig och existentiell karaktär. I mötet med främmande kulturer upplever vi att vi inte kan förstå och förutse främlingarnas handlingar. Det gör att vi blir osäkra vilket underblåser de andra människornas främlingsrädsla. Trots det, menar Stier, kan upplevelser av kulturmöten och kulturkrockar utgöra värdefulla erfarenheter som sedan kan bli källor till lärande och utveckling. (ibid)

Klädsel som kulturell markör

Utan att ha något vetenskapligt belägg, men med egna erfarenheter så vågar jag påstå att kläder och mode har tagit allt större plats i människors tillvaro och inte minst bland ungdomar. I skolan finns det många som markerar sin status med märkeskläder, rock- och punkkläder, Lolita-inspirerade kläder (som för övrigt kan markera en hel livsstil) smycken, väskor och andra accessoarer. Vissa elever (oftast de ”populäraste”) blir stilikon och påverkar sina kamrater. Andra elever vill visa sin helt egna stil och smak och ett fåtal bryr sig inte alls om klädsel som kulturmarkör ”Unga människor har ett starkt behov av att markera sin grupp tillhörighet genom sättet att klä sig, sminka sig och ha olika frisyren.” (Stier 2009, s. 147). För de elever som lever sitt liv i två olika kulturer kan det vara problematiskt med klädmarkörer.

Huvudduken har både i Sverige och globalt fått en enorm betydelse i den starkt polariserade invandrardebatten. Från majoritetssamhällets sida har frågan om sekularism och om religiösa symboler i offentligheten varit framträdande, samtidigt som religionsfriheten har hävdats. Religionsfriheten är den enda av grundlagen fri- och rättigheter som inte får begränsas. (Roald 2009, s. 195)

I en juridisk utredning som Skolverket gjorde 2003 (efter att två av Burgårdsskolans elever burit heltäckande slöja, nikab, i skolan), angående skolans förhållningssätt till ansiktsslöja menar man att ordningen kan störas av kvinnor som bär ansiktsslöja eftersom detta kan förorsaka bråk mellan elever och skapa "obehags- eller otrygghetskänsla hos andra elever." Det kan också vara svårt att fastställa elevens identitet till exempel vid provtillfällen och även äventyra säkerheten vid kemi- och fysiklektioner och andra lektioner där tekniska anordningar hanteras. Skolan ska vara en neutral plats just i religiösa sammanhang menar Skolverket. (Skolverket 2003)

Diskrimineringsombudsmannen Agneta Broberg skriver i ett pressmeddelande på sin hemsida:

Alla elever ska vara välkomna till skolan, även elever som bär heltäckande slöja. Skolornas huvudmän ska visa respekt för enskilda elevers klädval, särskilt religiös klädsel.

Religiös klädsel är en mänsklig rättighet och en del av den religionsfrihet som är skyddad i svensk grundlag, diskrimineringslagen och internationella konventioner.

Det är inte möjligt att ha ett generellt beslut som hindrar en elev från att delta i undervisningen på grund av sin religiösa klädsel. Det skriver Skolverket i promemorian "Elever med heltäckande slöja i skolan" som publicerades idag.

Skolverket konstaterar, liksom DO gjort tidigare att skolan kan begränsa rätten att bära religiös klädsel i enskilda fall och i vissa angivna sammanhang om klädseln väsentligt skulle försvåra det pedagogiska uppdraget eller medföra särskilda risker vid t.ex. kemilaborationer.

– Det är viktigt att beslut om förbud inte tas slentrianmässigt och generellt utan att skälen för förbudet sakligt motiveras i den konkreta situationen, säger diskrimineringsombudsman Agneta Broberg och tillägger:

– Utgångspunkten måste vara alla barns och elevers rätt till utbildning, även elever som bär heltäckande slöja. Ytterst är det huvudmannens ansvar att försöka anpassa undervisningen och att ha kompetens att lösa eventuella hinder så att eleven i fråga kan nå målen i utbildningen.

DO:s erfarenhet är att frågor om religiösa kläder på i skolan i de allra flesta fall går att lösa med en pragmatisk och lösningsinriktad dialog mellan berörda parter. (Broberg 2012)

De kultur- och religionsbetingade skolproblem som jag sett diskuteras mest i press och andra media är just de praktiska hinder viss klädsel kan orsaka. Men också att muslimska flickor inte kan delta i simning, kan inte duscha efter idrottspass inte får ta i hand (ingen kroppskontakt), skolmaten etc. Diskussionen om ledighet för andra kulturers högtider och våra egna högtider och deras uppmärksammande i skolan är också under diskussion, liksom sexualundervisning, undervisning om evolutionen och skolavslutningar i kyrkan vid jul och sommar. Vissa muslimer anser att musik är ”haram” och förbjudet. Ofta är det just muslimer det handlar om. Men det är omöjligt att dra alla över en kam vilket Anne Sofie Roald påpekar.

Alla religioner tar sig varierande uttryck, inte bara i tid och rum utan även inom en och samma kontext. I Sverige befinner sig Svenska kyrkan och Livets Ord i var sin ände av ett spektrum. Svenska kyrkans budskap bygger till stor del på det statliga värdesystemet med jämställdhet, demokrati och tolerans, medan det fundamentalistiska Livets Ord har en mer kollektivistisk och patriarkal organisationsstruktur med en starkare avgränsning gentemot icke-medlemmar. [...] Det finns många positioner mellan dessa två extremer som alla är uttryck för svensk kristendom. Liknande mönster återfinns inom judendomen med sina ortodoxa, konservativa och liberala varianter. Tendensen att se islam som en oföränderlig storhet kommer till uttryck både bland allmänheten och i media. (Roald 2009, ss. 16 – 17)

Det finns enligt Stier några fällor i diskursen kring kulturmöten. De präglas ofta av ett problemperspektiv. Utgångspunkten, som tas för given, är att om människor inte delar en kultur blir möten dem emellan per automatik problematiska. Han menar att kulturkrockar, missförstånd och konflikter alltid kan uppstå men att dessa inte är några självklara följder av mötet mellan människor med olikartade kulturella bakgrunder. (Stier 2009, s. 159)

Man kan förledas att tro att de kulturkrockar som ändå uppstår i skolan, på lektioner och dylikt är andra kulturers krockar med vår svenska kultur, men det förekommer också att elever från andra olika länders kulturer utgör föremål för inbördes kulturkrockar, likaväl som elever från olika svenska miljöer/kulturer kan ”kollidera”. Det är också något som skolpersonal måste kunna hantera.

Bakgrund

Vad är kultur/kulturmöten?

Begreppet kultur är inte alltid så lätt att förklara, eftersom det har många betydelser som alla har med varandra att göra. Kultur betyder ursprungligen *odling*. Därför pratar vi om kulturlandskap, kulturväxter och bakteriekulturer. Kultur används också för att beskriva en hel folkgrupps sätt att leva, med seder, traditioner, lagar och regler. Därför säger vi att vi kommer från olika kulturer. Vi kan prata om kulturfolk, kulturarv eller kulturfientlighet. Också yttringar för människans skapande och kreativitet kallas kultur, såsom konst, litteratur, musik, teater, film, foto, hantverk och så vidare. Vi pratar om kulturaktiviteter. Kultiverad kan både marken och människan vara. (<http://www.lrf.se/Upplevelser/Kultur/Vad-ar-kultur/>)

”I dagens alltmer globala och mångkulturella samhälle berör kulturmöten alla människor, vare sig de är medvetna om det eller inte, och för all del vare sig de uppskattar det eller inte.” (Stier 2009, s. 15). ”Vad menar vi då med kulturmöten? ”... kulturmöten rör möten mellan människor vars kulturer skiljer sig åt i något bestämt avseende.” (ibid) Kulturmöten, säger Stier kan sägas vara sociala situationer där individer, grupper eller samhällen samspelar med en kultur. Han nämner fyra olika typer av kulturbeskrivningar, *beteendemässiga* som tar fasta på individens yttre beteende och handlande, *funktionalistiska* beskrivningar som beskriver yttre beskrivbara beteenden, *kognitivistiska* beskrivningar som vill fånga det som försiggår i människors medvetande och den *symboliska* beskrivningen vilken utgår från att kulturer bör betraktas som dynamiska system som tillhandahåller individer, symboler, innebörder och meningar. (Stier 2009, ss. 27-28)

Vi får heller inte glömma att det finns kulturer inom andra kulturer. Inom en etnisk kultur kan det alltså finnas ”under-kulturer”. Vi pratar ibland om arbetarkultur, snobbkultur, kvinnokultur, ungdomskultur etc. Alexandra Ålund menar i boken *Den mångkulturella skolan* att det till och med finns en så kallad invandrarkultur. (Hultinger m fl. 1996, s. 266)

Tidigare forskning

När jag försökte hitta litteratur till min undersökning blev det tydligt att övervägande del av tidigare forskning rör muslimer. Jag hade tänkt titta på ett bredare spektrum av kulturer, men som sagt, lejonparten av tidigare forskning i ämnet rör muslimsk kultur. Den litteratur jag funnit mest användbar är *Islam, muslimer och den svenska skolan* av Jonas Otterbeck lektor i islamologi vid Lunds Universitet, *Livstolkning och värdegrund* av Almén m fl., *Kulturmöten* av Jonas Stier docent i sociologi vid Mälardalens Högskola, *Muslimer i nya samhällen* av Anne Sofie Roald religionshistoriker och professor vid Malmö Högskola, *Den mångkulturella skolan* av Hultinger m.fl. och *Didaktik* av Michael Uljens (red.).

Undersökning

Urval av informanter

Jag har försökt få en bredd på urvalet av intervjupersoner. Därför har jag blandat lärare och annan personal som kommer i, så gott som, daglig kontakt med elever. Eftersom jag vill erhålla generell kunskap har jag begränsat antalet informanter till 6. Ett större antal informanter skulle också svårligen rymmas inom tidsramen för detta arbete. Kvale menar att antalet intervjuer brukar ligga kring 5 – 25 beroende på den tid och de resurser som finns tillgängliga för undersökningen. Han skriver vidare att en vanlig kritik av intervjuundersökningar är att det inte går att generalisera från deras resultat eftersom intervjupersonerna är för få. Ett paradoxalt svar på detta ur psykologins historia är att man bör koncentrera sig på ett fåtal intensiva fallstudier om syftet är att erhålla generell kunskap. (Kvale 1997, s. 98)

Informerat samtycke

Enligt Kvales etiska riktlinjer har jag informerat intervjupersonerna om syftet med själva intervjun, om hur den är upplagd och att det är frivilligt att delta i undersökningen. Vidare har jag informerat om att intervjupersonerna när som helst kan avbryta sin medverkan. (Kvale 1997, s. 107)

Konfidentialitet

Jag har informerat de intervjuade om att de kommer att delta helt anonymt och att data som skulle kunna identifiera dem, inte kommer att redovisas. Jag har inte heller använt mig av informanternas namn utan benämnt informanterna med påhittade namn. (ibid)

”Kravet på anonymitet, konfidentialitet och tystnadsplikt måste uppfyllas av forskaren.” (Holme, Solvang 1997, s. 335)

Presentation av informanterna

Mina intervjuer har gjorts med 6 personer som arbetar på en mellansvensk gymnasieskola.

- Markus är rektor
- Erik är religionslärare
- Nina är skolsköterska
- Ragna är vårdlärare
- Katarina är chef för skolbetspisningen
- Thea är idrottslärare

Intervjufrågor

- Har din skola någon övergripande strategi för kulturmöten?
- Vilka kulturmöten erfar/ser du på din skola?
- Vilka problematiska kulturmöten har du ställts inför i skolan?
- Hur har du handskats med dem?
- Hur gör du för att underlätta för alla elever att samspeka i skolsituationen?

Intervjuer och analys

Övergripande strategi

Min första intervjufråga gällde om den undersökta skolan har någon övergripande strategi för kulturmöten. På detta fick jag lite olika svar beroende på vem jag frågade. De flesta svarade att skolan har en likabehandlingsplan som utgångspunkt för allt arbete. Två av de intervjuade nämnde visserligen likabehandlingsplanen men menade att det inte finns någon direkt nedskrivna strategi för just kulturmöten. ”Det är upptill lärarna själva att se till att alla möten blir bra” svarade en av lärarna. Skolsköterskan svarade att det är en förutsättning för att jobba på den undersökta skolan, att man klarar av att möta alla kulturer. ”Alla bemöts på samma värdiga sätt. Ingen i personalen får vara negativ och våra rektorer förutsätter att vi klarar det, men vi har ju i botten vår likabehandlingsplan” säger hon.

Rektor Markus underströk att likabehandlingsplanen, som bygger på alla människors lika rätt, ständigt hålls levande och uppdaterad. Han underströk också att skolan jobbar mycket med kulturmöten och värdegrund. ”Det är en del av vår verksamhetsidé” säger han och fortsätter, numera har vi både elever och personal med rötter i kulturer utanför Sverige. Vi har många skolprojekt om demokrati och likabehandling igång, såväl FN-projekt som EU-projekt. Vi rektorer är med och iscensätter olika skolgemensamma konferenser, mentorsdagar och aktiviteter och vi försöker skapa mötesplatser för alla. För att underlätta för dem som vill be under dagen har vi ställt iordning ett böne-rum där vi tidigare hade ett vilrum”. När det kom till skolbespisningens chef så svarade hon att det finns en strategi att alla i kostenheten gör lika när det gäller olika kulturers kost och annan specialkost.

En intressant synpunkt är att alla i min undersökning, som svar på min första fråga, hänvisar till den likabehandlingsplan som föreligger på den undersökta skolan medan Max Strandberg ägnar nästan två sidor i boken *Den mångkulturella skolan* åt att förklara varför alla inte ska behandlas lika. Han menar att det, speciellt i invandrartäta skolor, är viktigt att man tar hänsyn till varifrån eleverna kommer. Han säger: ”Om man i en svensk skola behandlar alla elever lika betyder det att man ser alla barn som om de vore svenskar. Det låter måhända jämlikt och demokratiskt. Det är raka motsatsen”. (Hultinger m fl., 2000, s. 110) Han skriver vidare att

han blir upprörd över att man försöker dölja och skyla över elevers bakgrund. Det är en fråga om respekt och det handlar om vilken människosyn man har menar han. (ibid)

Synliga kulturmöten

Min frågeställning om vilka kulturmöten man kan se på den undersökta skolan besvarades av de allra flesta med en uppräknig. Det som nämndes var politisk kultur, ungdomskultur, vuxenkultur, musikkultur, snobbkultur, klädkultur, arbetarkultur, invandrarkultur, olika religiösa kulturer, idrottskultur, grabb- respektive tjejkultur, olika matkulturer såsom veganer, vegetarianer etc. Alla dessa kulturer nämndes som synliga i möten människor emellan i olika konstellationer. De flesta kulturmöten uppfattades som positiva. Det som uppfattades som mest synligt var de olika klädkulturer som finns på skolan. En del elever bär slöja och andra hip-hop-munderingar. Många av kulturerna hänger ihop, till exempel Goth som ju syns på klädstil och andra accessoarer och hörs på musikstil. Vissa kulturer kan innefatta en hel livsstil.

Religionslärare Erik säger: ”Vi ser kulturmöten hela tiden. Skolan är som ett samhälle i miniatyr, en mångfaldsskola. Men här finns också elever från olika svenska kulturer. Elever med familjer som har olika ekonomiska förutsättningar och som har olika upplevelser med sig i bagaget”. Det gäller att vara empatisk och förstående menar Erik. En av de viktigaste sakerna man kan göra, anser han, är att skaffa sig kunskap om andra kulturer och om ungdomars liv och leverne. Eleverna har oftast många tankar kring livsfrågor och andra filosofiska frågor, säger han och tycker att det är tacksamt och roligt att vara religionslärare på den undersökta skolan.

Problematiska kulturmöten – hur gör man?

På frågan om vilka problematiska möten som intervjupersonerna ställts inför och hur de handskats med dem svarade vårdläraren Ragna att det ibland händer att utländska eleverna håller masken hemma om hur det går för dem i skolan och när bubblan spricker, vid till exempel ett föräldramöte, så kan man få starka reaktioner från föräldrarna. Eleverna försöker upprätthålla två olika kulturer och dölja dem för varandra. Det blir en krock mellan hemmets sfär och skolans värld.

”Det finns muslimska elever som lever i två världar, där referensramarna är olika och gränserna för vad man kan göra skiljer sig åt. Eleven kan lätt bli en kameleont som lyckas smälta in ganska väl i de olika miljöerna, men samtidigt kan detta skapa en splittring hos individen”. (Otterbeck 2000, s.71) Även om Otterbeck skriver om muslimer, torde det finnas andra elever som befinner sig i samma situation.

Det stora problemet säger Ragna vidare, är den förslöade kulturen med elever som ingenting vill och som mår dåligt. Det krockar med de elever som är duktiga och ambitiösa och som vill lära sig. ”Som lärare blir man trött på dem. Vi lägger mycket tid och möda på dem och oftast ser vi faktiskt resultat. Vi har delat in eleverna i basgrupper där varje elev fått välja två andra elever som ska ingå i gruppen och som den känner sig trygg med. När vi sedan jobbar i grupp får de alltid jobba med åtminstone en av dem som de själva valt. Då behöver inte en ensam dra lasset om det är några i gruppen som inte vill jobba.”

Skolsköterskan Nina säger att några av de problematiska kulturmötena gäller tjejer med slöja. De har den mest av tradition. Flickorna vill leva i vår kultur men det krockar med den kultur de har hemma. De lever i två världar. De vill vara med sina svenska kompisar men väldigt mycket är förbjudet för dem. Det gäller nästan alltid tjejer. Nina säger sig ha haft många olyckliga samtal med unga tjejer som vill bli som sina svenska kompisar. Flera av dem har varit bortförlovade, tvångsförlovade med äldre män. Vissa har svårt med beröring, av religiösa skäl eller av andra orsaker, och är mycket olyckliga och ensamma i sin situation. Alla har naturligtvis rätt till sin egen kropp och kan neka till beröring, men för en del elever är det förlösande att få rent fysisk kontakt med någon. ”Jag brukar fråga om jag får ge en kram och oftast säger de ja.”

Sex- och samlevnadsfrågor kan ju vara ett mycket känsligt kapitel säger Nina. Hon brukar lösa det med att hjälpa tjejerna till barnmorska eller boka tid med skolläkare. Språket kan ibland vara ett problem och för säkerhets skull tar hon hjälp av tolk. ”Det är ju ofta nyanser i språket som man inte uppfattar själv och som kan vara viktiga”. Nina säger att hon upplever att många ändå drar sig för att söka hjälp och att visa att de har problem. Då de till slut gör det, gäller det att visa att man tror på eleven och finns där och inte överger henne/honom. Nina säger att hon brukar försöka ge lite extra uppmärksamhet, speciellt till nya elever, och visa att hon ser dem genom att hälsa på dem i korridoren och fråga om det är okej eller om det är något hon kan hjälpa till med. Hon menar att man måste vara inkännande och förstående

mot alla elever. Att vara förstående betyder naturligtvis inte att man gillar allt man hör och ser, men man kan få en bättre utgångspunkt för att kunna hjälpa eleverna. Detsamma skriver Ragnar Furenhed i *Livstolkning och värdegrund*. ”Att förstå är inte detsamma som att sympatisera med.” (Almén m fl. 2000, s 129) och vidare: ”Empati handlar alltid om att förstå enskilda människor, inte om att förstå kulturer, traditioner eller religioner. Jag är övertygad om att människor kan förstå varandra empatiskt bortom språklig och kulturell kontext.” (Almén m fl. 2000, s 131) Nina säger att i de privata berättelser som kommer fram märks att jämlikheten inte är så utvecklad i vissa andra länder och kulturer. Det finns unga flickor som sköter hemmet helt och hållet, städar, tvättar, handlar. Det senaste fallet var en syrisk-ortodox flicka. Men själv har hon aldrig upplevt några problem med att manliga elever inte lyssnar på henne eller respekterar henne för att hon är kvinna. Nina berättar att hon lär sig väldigt mycket av att lyssna på eleverna och deras berättelser. ”Kunskap är en viktig nyckel till att nå ungdomarna och att lyckas med att hantera de problem som uppstår”.

Något som flera ur personalen nämner är den ”internetkultur” som gör att elever skriver elaka saker om varandra och sprider rykten eller mobbar varandra via sociala medier. Det är något som blivit vanligt och som lärare och annan personal får ta itu med allt oftare. Det krockar verkligen med värdegrunden och de elever som blir utsatta mår oftast mycket dåligt. Även ”mobbarna” mår dåligt när de så småningom förstår vilken skada de gjort. Det som är ute på nätet är ju där för alltid, oavsett om det är sant eller inte.

Erik som är religionslärare säger att han inte stött på några stora problem med kulturkrockar i sina klasser och menar att det mesta går att lösa. ”Vi har haft elever från Jehovas Vittnen, Livets Ord, Sjundedagsadventisterna, och där har det ibland blivit krockar med våra helger och med att vi har våra skolavslutningar i kyrkan. Då har de sluppit vara med där.” Han berättar att det var värre när de för ganska länge sedan hade problem med att ett par elever var nazister. ”Det löste vi genom att bland annat bjuda in en person från Exit. Vi diskuterade frågan i programgrupper, med eleverna och så vidare. Problemet fanns inte bara i skolan utan märktes också utanför skolan så det var många inblandade i att försöka lösa det”, säger Erik. Han menar vidare att man på religionslektionerna ska kunna ha diskussioner med spets och kraft, utan att någon för den skull känner sig kränkt eller utlämnad. Han varierar undervisningssättet i klassrummet och jobbar i grupper för att eleverna ska öva sig att lyssna på varandra och inte bara ägna sig åt tyckande. Det är viktigt att lära sig att motivera sina åsikter tycker Erik.

”Det är värdefullt med kulturmöten och det gäller att inte hamna i en ’vi och de’-situation. Många svenskar har förutfattade meningar om utlänningar men även det motsatta gäller. Många utlänningar har förutfattade meningar om svenskar.” Erik menar också att det är värdefullt att göra studiebesök hos olika religionsutövare och sekter så att eleverna själva får se och uppleva och ställa frågor direkt till dem. Då kan de bilda sig en egen uppfattning.

Idrottsläraren Thea säger att hon ser en del kulturkrockar. Det sker kulturmöten hela tiden, både i skolan och utanför i samhället. Det som särskilt märks i skolan, tycker Thea, är att ungdomar med olika hemförhållanden har olika inställning till vissa saker. En del familjer har en mycket strikt och gammaldags uppfostran av sina barn, som vi hade förr i tiden. Barn ska synas men inte höras. En del elever får lära sig hemma att man inte får ta för sig och vara framåt utan att man ska vara lite mera avvaktande. Det gäller särskilt utländska flickor. Då kan det bli svårare att få bra betyg i det som bygger på samspel med andra. En del elever har ju redan från början med sig ett naturintresse hemifrån medan de som är ovana att vistas i naturen tycker det är svårt och skrämmande.

En del elever, framförallt muslimer får inte ha kroppskontakt med det motsatta könet. När eleverna har dans på schemat löser Thea det genom att de elever som har problem med beröring får dansa med någon av samma kön. Hon säger att hon brukar försöka tona ner det där med kille-tjej grejen. Det är ju samma dans men olika steg, annars skulle man ju trampa varandra på fötterna. Hon låter eleverna få prova både att föra och att bli förda och det, säger hon, fungerar utmärkt. Thea berättar att det ibland, förvånansvärt nog, verkar som om eleverna glömmer bort vissa regler när de har riktigt roligt. Det kan vara när de åker pulka till exempel, då accepterar de att en kille sitter bakom en tjej på pulkan. ”När vi har simning och bad så går det ju att lösa problemen genom att vi har separata bad för tjejer och killar.” Detsamma gäller vid duschning, vi har ju separata omklädningsrum, så det är inte något stort problem. Ibland händer det att vissa elever ändå inte duschar utan bara tvättar av sig på toaletten, men jag gör ingen stor sak av det. Vi har turen att det finns både kvinnliga och manliga idrottslärare här på skolan vilket underlättar i vissa situationer”.

Thea säger vidare att hon försöker hitta på alternativa saker om det blir problem för en elev. Hon ber till exempel eleven hjälpa henne föra protokoll, räkna poäng eller ta en promenad. Det gäller att vara flexibel och uppfinningsrik. Hon försöker se till hälsodelen av kursen och fokusera på den. När elever inte har rätt klädsel för friluftsdagar eller uteaktiviteter så brukar

hon se till att det finns extrakläder att låna. Men, säger hon, trots att man måste vara förstående, kan man ju inte vara någon dadda åt eleverna, de måste ju lära sig att klä sig efter väder och temperatur, så ibland kan det hända att de helt enkelt får frysa lite. Nästa gång klär de sig annorlunda och mer funktionellt.

Thea berättar att något som ibland kan medföra problem för vissa elever är när klassen till exempel ska paddla ut i skärgården och övernatta i tält. Det finns ju många olika anledningar till att en del elever inte kan eller vill följa med. Det kan vara religiösa orsaker, men det kan lika gärna vara andra saker, som till exempel att eleven/eleverna inte kan sova borta. Vi löser de bekymren genom att vi har med en följebåt för dem som inte vill eller får paddla, säger hon. De kan då vara med på dagen och följa med båten hem på kvällen. ”Jag försöker dock i möjligaste mån att få eleverna att delta. De som missat friluftsmomentet av någon anledning tar vi med på ett uppsamlings-heat. Det kan vara en heldag med vandring eller cykling. Korvgrillning hör ju till, och de som inte får äta till exempel fläsk får ta med sig egen korv eller något annat att äta, så är inte det något problem.” Hon understryker att det är kul med många olika sorters människor och kulturer, och det mest går att lösa om man verkligen vill.

Katarina på skolrestaurangen säger hon inte ser några problem med de kulturmöten som uppstår. Hon tycker det är trevligt med olika människor. Ibland kanske vissa personer från samma kultur sitter för sig själva vid samma bord, men en del blandar sig gärna med andra i matsalen. Flest är nog ändå de som drar sig till varandra inom samma kultur, säger hon efter en stunds funderande. När det gäller maten gäller det att veta vad var och en behöver, det är viktigt. ”Det är mest muslimer och de äter ju inte fläsk. Helst ska det ju vara halal-slaktat kött, men det har vi inte ännu. Vi har däremot halal-slaktad kyckling”. De flesta frågar faktiskt inte efter hur köttet är slaktat utan äter det ändå, säger Katarina, det är mest gäster som äter på skolan som frågar efter halal-slaktat kött. Det påståendet stämmer väl med vad Jonas Otterbeck skriver i boken *Islam, muslimer och den svenska skolan*. Han skriver: Det finns många som är födda muslimer som faktiskt inte bryr sig det minsta om matreglerna. (Otterbeck 2000, s.22)

Det är många som ska ha specialkost av olika anledningar, och de måste alla lämna intyg om det. Det kan vara diabetiker, allergiker, vegetarianer etc. De svåraste att tillgodose är faktiskt de som tillhör vegankulturen, säger Katarina.

Ett problem som Katarina har stött på, är att de som inte kan svenska eller inte kan läsa tar fel mat. ”Vi har värmeskåp med specialmat och det gäller att veta var man ska ta sin mat. Vi har försökt lösa det genom att använda symboler, som till exempel en gris på skåpet med fläskfri mat. Man får vara uppfinningsrik. Men det har faktiskt hänt att till exempel allergimat har ätits upp av andra som inte tittar så noga”.

Det är lätt att tro att de kulturmöten och så kallade kulturkrockar som sker, är mellan människor från olika ursprungsländer och med olika religion, men på den undersökta skolan visar det sig att det lika ofta är andra kulturella grupperingar som möts i det som blir mer eller mindre problematiska situationer. Alla intervjupersonerna visade sig vara positiva till att många kulturer samsas på skolan och sade sig uppskatta det, och de hade en positiv attityd till att försöka lösa de kulturella problem som kom att uppstå. Det som nästan alla åberopade som viktiga komponenter för att lyckas var: flexibilitet, uppfinningsrikedom, empati, förståelse och en uppriktig vilja att hantera kulturella (och andra) problem. Det går helt i linje med vad Ragnar Furenhed skriver i *Livstolkning och värdegrund* ”Empati kan inte beordras fram, men den utvecklas och trivs bättre i vissa klimat än i andra. Om skolan skall kunna vara en ”klimatzon” för empatiutveckling krävs bl.a. speciella kvaliteter i lärarnas undervisning och förhållningssätt mot eleverna. (Almén m fl. 2000, s. 48)

Sammanfattning/diskussion

Den här studien har gett en uppfattning om de kulturmöten och problematiska kulturmöten som personalen ställs inför och som är synliga på en mellansvensk gymnasieskola. Den har också gett en djupare förståelse för-, och kunskap om, hur personalen hanterar dessa kulturmöten. Jag har gjort en kvalitativ empirisk intervjuundersökning där jag intervjuat 6 personer ur personalen som kommer i så gott som daglig kontakt med eleverna. Eftersom jag valt att intervju inte bara lärare, utan breddat urvalet till att även omfatta annan personal, har jag försökt få en så rättvisande bild av den undersökta skolans kulturmöten som möjligt. Denna intervjuemetod har lämpat sig väl för att ge svar på mina frågeställningar och de intervjuade personerna har varit öppna och intresserade och har villigt diskuterat mina frågor och gärna berättat om sina erfarenheter. Stämningen vid intervjutillfällena har varit öppen och avspänd och intervjuerna har i mycket liknat vanliga samtal. Antalet informanter följer Kvalets rekommendationer och är anpassat efter tidsrymden och omfattningen av detta arbete.

I undersökningen hänvisar de intervjuade till den undersökta skolans likabehandlingsplan som ligger till grund för allt arbete. Någon annan nedskreven övergripande strategi eller plan för just kulturmöten finns inte enligt de intervjuade, men personalen förutsätts kunna möta alla slags situationer. Det är intressant och värt att notera att jag i tidigare forskning hittat rakt motsatt uppfattning mot vad en likabehandlingsplan föreskriver. Mats Strandberg menar istället att det är viktigt att man tar hänsyn till var eleverna kommer ifrån, speciellt i invandrartäta skolor. Det finns alltså olika sätt att se på hur man ska/bör behandla varandra. (se denna undersökning sidan 16, sista stycket)

Min undersökning visar att det går att se många olika kulturmöten och problematiska kulturmöten på den undersökta skolan men att personalen hanterar det genom att ha en positiv attityd till olika kulturer och en vilja att det ska fungera. En gedigen kunskap om olika kulturer nämns också som en viktig komponent samt att man arbetar flexibelt. De kulturmöten som informanterna nämnde var bland annat olika ungdomskulturer, snobbkulturer, klädkulturer, och matkulturer. Det är värt att poängtera att människors olika kulturella rötter och sätt att leva, inte alls fick den stora uppmärksamhet i undersökningen som jag hade väntat mig, även om det nämndes. Att jag hade en annan förväntning på resultatet kan bero på att största delen av det bakgrundsmaterial jag använt har handlat om muslimer och hur

traditionella- och nutida muslimska kulturyttringar krockat med vår traditionella svenska kultur på grund av de stora olikheter som finns.

Min undersökning visar att det är viktigt vilken attityd personalen har till kulturmöten. I det här fallet var alla positiva till olika kulturyttringar. Studien visar också att det krävs både flexibilitet, uppfinningsrikedom och fritt tänkande om det ska fungera i samspelet på en skola. Jag ser det som uppenbart att lärarna har fått en förändrad roll och att det krävs mera av lärarna i dagens mångkulturella skola, än för bara ett tiotal år sedan.

Framtida forskning

Eftersom nästan all tidigare forskning som jag har hittat rör muslimer, och är gjord på lägre skolstadier tror jag att det skulle vara till gagn för kommande uppsatsskrivare och forskare att någon, vidare undersökte andra former av kulturer och kulturkrockar och då gärna på högre skolnivå, till exempel gymnasiet.

Källor

Personliga intervjuer med sex personer ur personalen på en mellansvensk gymnasieskola.

Litteratur

Almén, Edgar (2000). *Livstolkning och värdegrund: att undervisa om religion, livsfrågor och etik*. Linköping: Univ., Skapande vetande

Backlund, Britt (2006). *Inte bara ord: en bok om talad kommunikation*. 2., omarb. och utök. uppl. Lund: Studentlitteratur

Gymnasieskola 2011. (2011). Stockholm: Skolverket

Holme, Idar Magne & Solvang, Bernt Krohn (1997). *Forskningsmetodik: om kvalitativa och kvantitativa metoder*. 2., [rev. och utök.] uppl. Lund: Studentlitteratur

Hultinger, Eva-Stina & Wallentin, Christer (red.) (1996). *Den mångkulturella skolan*. Lund: Studentlitteratur

Högre krav och kvalitet i den nya gymnasieskolan, prop. 2008/09:199

Kvale, Steinar (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur

Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011. (2011). Stockholm: Skolverket

Otterbeck, Jonas (2000). *Islam, muslimer och den svenska skolan*. Lund: Studentlitteratur

Roald, Anne Sofie (2009). *Muslimer i nya samhällen: om individuella och kollektiva rättigheter*. Göteborg: Daidalos

Skolverket: Skrivelse 2003-10-23. Dnr. 58-2003:2567.

Stier, Jonas (2009). *Kulturmöten: en introduktion till interkulturella studier*. 2. uppl. Lund: Studentlitteratur

Uljens, Michael (red.) (1997). *Didaktik: teori, reflektion och praktik*. Lund: Studentlitteratur

Internetkällor

http://www.gymnasium.se/Den_nya_skollagen_d5515.html (hämtad 29/3 2012)

<http://www.do.se/sv/Press/Pressmeddelanden-och-aktuellt/2012/DO-valkomnar-Skolverkets-vagledning-om-religios-kladsel-i-skolan/> (hämtad 29/3 2012)

<http://www.lrf.se/Upplevelser/Kultur/Vad-ar-kultur/> (hämtad 29/3 2012)

http://www.lararhistoria.se/article/larovarkens_utveckling författare: Sven Salin (hämtad 29/3 2012)

Sjödén, Daniel (2011). *Tryggare kan ingen vara [Elektronisk resurs]: migration, religion och integration i en segregerad omgivning*. Diss. Lund: Lunds universitet, 2011

Tillgänglig på Internet:

<http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordOId=2167467&fileOId=2167468>